

Uyumsuz Çocuk Ya da Genç Mi ?

Uyumsuz Toplum mu ?

Dr. Ali DÖNMEZ*

Sen yıllarda, özellikle de bugünlerde, şu ya da bu nedenle sık sık uyumsuz çocuklardan, uyumsuz gençlerden söz edilmekte, soruna çözüm yolları aranmaktadır. Ancak bize öyle geliyor ki, gençler genel olarak toplumdaki biraz fazlaca soyutlanmakta ve soruna bakış açısı daraltılmaktadır. Şöyle bir benzetme yapılabilir. Eğer bir makine nin genel düzeni bozursa ve daha çok bu yüzden bir-iki parçası aşınıp laçka olmuşsa, yalnızca bu parçaları alıp onarmak sorunu çözmiyecektir. Aksaklıklar, kısa süre sonra aynı ya da değişik parçalarda yeniden görülecektir. Böyle bir parçanın düzensizliği genel düzensizliğe uymaktan başka bir şey değildir. Köklü çözüm için bütünü yeniden düzenlenmesi gerekecektir. Konumuzu ilgilendiren bütün de genel olarak toplum ya da toplumsal çevredir.

Uyumlu Davranış ve Toplumsal Çevre

Konu ile bilimsel olarak uğraşan kişiler uyumsuz çocuk ya da genci kabaca, «toplumsal kurallara, törelere ve yasalara uymayan çocuk ya da genç» olarak tanımlarlar. Bütün bunlara uyma ya da uymama da öğrenme ile olur. Öğrenme ise «yaşantılar sonunda gereksinimleri karşılayacak yeni davranışların kazanılması ve kazanılmış davranışların gereksinimleri daha iyi karşılayıp doyuracak biçimde yeniden düzenlenmesi» olarak tanımlanabilir. Tanınmış bir öğrenme kuramı «bir kişiye bir davranışı öğretmek istiyorsanız, o davranışı gösterdiğinizde kişiyi ödülleyin, yani davranışı, gereksinimlerin karşılanmasında ön koşul haline getirin» ilkesini getirir. Örneğin, çocuğa çiş geldiğinde sizi uyarmasını öğretmek istiyorsanız, bu uyarıyı yaptığında onu ödüllendirin, aferin deyin, okşayın, çok sevdiği bir şeyi ona verin. Böylece ödüllediğiniz tepki ya da davranışın yinelenme olasılığını arttırmış olursunuz. Gene bir kişiye yasalara uymamayı öğretmek istiyorsanız onun yasalara uymayan davranışını ödüllendirin.

Toplumsal çevre, birtakım davranışları ödülleyerek pekiştirir. Diğer birtakım davranışları ise ödüllemeyerek ya da sonuçlarını ki-

*Eğitim Psikolojisi Bölümü A. Ü. Eğitim Fakültesi

şi için rehatsız edici kılarak süreklilik kazanmalarını önler. Öyleyse, toplumsal çevre uyumlu davranışları ödülleyip pekiştirerek, uyumsuz davranışları ise kişi için, sonuçları açısından zararlı kılıp yinelenmelerini önliyerek üyelerinin davranışlarını kendi özelliklerine göre biçimlendirir. Yalnız unutmamak gerekir ki, toplumsal çevreye özelliklerini veren ve onu biçimlendirenler de çokluk c toplumun yetişkinleridir. Kurailar ve yasaları koyan onlardır çünkü.

Şimdi düşünmek gerek, yetişkinler olarak biz çocuklarımız için hangi özelliklerde bir toplum oluşturduk? Ve bu toplumda hangi tür davranışları ödülleyegeldik, dolayısıyla genç kuşaklara hangi tür davranışları öğretir olduk. Herkes çevresinde, evinde, işinde, sokakta olup biteniere bir bakacak olursa, yarattığımız toplumsal çevrenin hep kural, töre ve yasalara uymayan yani uyumsuz davranışı ödülleyip pekiştirdiği görülecektir. Belki bu, açıkça, yasalara uymayanlara madalya takılarak yapılmamaktadır ama uyumsuzlara olanak verilerek, yasalar uygulanmıyarak, yapana yaptığı kâr bırakılarak yapılmaktadır. Bugünün gençliği, zeytin yağına motor yağı, kırmızı bibere kiremit tozu katanların, milyenlerce lira vergi kaçıranların, kara paracılarla oynayanların, kısaca ülkeyi her şeyiyle talan edenlerin ve ödül olarak sivriitilip saygınlştırılanların öykülerini duya duya, göre göre yetişen bir gençliktir. Hemen hemen tür kurullarıyla, yasalarının uygulanışı ile, değerleri ile çarpıtılmış uyumsuz bir toplumu özellikle büyüklerin katkılarıyla yarattıktan sonra böyle bir toplumdan ya da böyle bir toplum düzeninden uyumlu genç tekler olduk. Ama neye uyumlu? Kişilere göre farklı işleyen yasalara mı? Geçersizleştirip yerine yenilerini koyamadığımız değerlere mi? Anlamsızlaştırdığımız törelere mi? İstedığımız bu idiyse, eide ettiğimiz de bu oldu işte. Uyumsuz toplum, uyumsuz gençlik! Başka türlü de clamazdı.

Gençliğe Sunulan Modeller

Uyumluluğu öğretmede yararlanılabilecek yöntemlerden biri de kuşkusuz öğrenici durumca olanlara, özdeşleşip benzemeye çalışabilecekleri uyumlu modeller sunmaktır. Çevrelerinde uyumlu ve erdemli kişilerin sivrilip saygınlık kazanmalarını sağlamaktır. Bunu, ise genelde toplum, yani yetişkinlerin yönlendirip düzenlediği toplum yapar.

Şimdi gene düşünmek gerek, biz çocuklara ve gençlere hangi tür davranışlarla örnek olduk? Onlara benimseyebilecekleri hangi modelleri sunabildik? Herhalde bugün gençlerde biçimlendiğini görmeyi um-

duğumuz kişilik modelleri değildi bunlar. Onlardan ne istediğimizi bildiğimizi söylemek bile güç. Gemisini kurtaran kaptanlar mı? Yoksa topluma güçleri oranında katkıda bulunan onurlu kişiler mi?

Yetişkinler olarak yaptıklarımıza ve çocuklar için yarattığımız koşullara eleştirici bir gözle bakacak olursak karşılına özdeşleşebilecekleri modeller olarak hiç de topluma yararlı ve onurlu kişileri çıkaramadığımız, çksine uyumsuzlara, ne yolla olursa olsun gemisini kurtaranlara, kapkaççılara saygınlık kazandırıp, erdemliliği enayilik sayarak onlara bugün yakındığımız kişilikte modelleri sunduğumuz açıkca görülecektir. Böylece, bilerek ya da bilmiyerek uyumsuz davranışı, gençlerin çevresinde egemen kıldık.

Umutsuzluk Ortamı.

Kural ve yasa tanımazlığımızla, çıkar kavgaları ile, hoş görüzlüğümüzle bencilliklerimizle, vurdumduymazlığımızla sen yılların ekonomik güçlükleri de birleşince, içine düştüğümüz karışıklık ortamı, çıkış yclunu kimsenin bilmediği, bilenlerin etkili clmadığı, tam bir belirsizlik ve umutsuzluk ortamına dönüştü. Bu durumdan en çok deneyimsiz, sabırsız ve kişilikleri henüz biçimlenmekte olan gençlerin etkilenip zarar göreceği açıktır. Görülen de odur. Böyle karamsarlık ortamlarından kötü amaçları doğrultusunda yararlanmak isteyenler, her zaman çıkmıştır. Geleceğe ilişkin umutların yitirilme ncktasına gelindiği, alışılmış yöntem ve kişilere genel bir güvensizliğin yaygınlaştığı durumlarda hemen herkes, özellikle de gençler, kendilerine sunulan aşırı ve önce yıkım amaçlayan katı bir takım reçeteleri, kesin çözüm yolları olarak görmek eğilimindedirler. Reçeteler sunulmuştur ve gençler, çoğunluğu da çocuk yaşta gençler, bunlara canlarını verme pahasına sarılmışlardır. İki deneyden söz ederek belirttiğimiz eğilimin neden ve sonuçlarını biraz daha somutlaştırabiliriz.

a) **Etkiye açıklık** : Yukarda kısaca değinildiği gibi işlerin kötü gittiği, çıkış yollarının açıkca görülemediği belirsizlik ortamlarında kişilerin gerçeği yansıttıklarına inanarak ve tutanacak bir dal arayışı içinde bir takım aşırı görüşlere çabukca kapılma ve onlar doğrultusunda davranma eğilimlerinin arttığı sosyal psikolojik bazı deneylerle kanıtlanmıştır. Bunlardan ilki bir Türk olan sosyal psikolog Muzaffer Şerif tarafından yapılmıştır (1936).

Şerif, deneyinde, otokinetik etki olayı olarak bilinen bir algı yanıltmasından yararlanmıştır. Bu olay özetle şudur; eğer iyice karartılmış ve nesnelere arındırılmış bir odanın bir ucuna yanan bir mum koyar, odanın öteki ucundan bakarsanız mum ışığı sağa sola gidip ge-

liyormuş gibi görünür. Şerif bu olayı bilmeyen ve birbirlerini tanımayan denekleri önce teker teker odaya almış ve ışığın ortalama kaç santimetre sağa-sola oynadığını kestirmelerini istemiştir. Denekler, önce 1 cm ile 32 cm arasında değişen tahminler yapmışlar, fakat sonunda kesin bir uzaklıkta karar kılmışlardır. Bu uzaklık kimine göre 5 cm kimine göre 7 cm, 3 cm, 11 cm vb. olmuştur.

Bundan sonra denekler odaya gruplar halinde alınmış ve aynı kestirmeyi bu kez grup içinde ve yüksek sesle yapmaları istenmiştir. Denekler önce, deney odasında yalnızken yaptıkları tahmini söylemişler, fakat tekrar tekrar aynı kestirimi yapmaları istendiğinde, bütün grubun yavaş yavaş tek bir uzunlukta birleştiği görülmüştür. Denekler, önceden geliştirdikleri kendi özel yargılarını bir tarafa bırakmışlardır. Deneyden çıktıktan sonra, içinde buldukları gruptan ayrıldıklarında, kendilerine grubun ortak tahminine mi, yoksa kendi özel kestirimlerine daha çok inandıkları sorulduğunda, hemen hepsi «grup yargısına» yanıtını vermişlerdir.

Toplumsal sorunlarla ilgili belirsizlik ortamlarında, kişilerin çıkış yollarına ilişkin olarak kendi sezgi ve yargılarına güvenemedikleri, başkalarının düşünce ve kararlarına gereksinim duyukları, bunları çabucak benimseyip onlar doğrultusunda davranma eğiliminde oldukları bu ve daha sonraki deneylerle bilimsel olarak kanıtlanmıştır. Türkiye’de gençler için daha da geçerli olan bu eğilimi bilenler, ondan yararlanmayı da bilmişler, gençleri bölüm bölüm bölmüşlerdir. Bölmekle kalmamış, onları birbirlerine kurşun sıkarak hale getirmişlerdir. Bunda neden başarılı olduklarına ilişkin bir fikir vermesi açısından, diğer bir laboratuvar deneyinden kısaca söz etmek yerinde olacaktır.

b) Yetkeye (otoriteye) Uyuma (itaat) Eğilimi : Gene bir sosyal psikolog olan Stanley Milgram (1965) Amerika Birleşik Devletlerinde yaptığı ve artık klasikleşmiş bir deneyde ne kadar aşırı ve insanlık dışı olursa olsun, birtakım emirleri verenler bulunduğu sürece, her toplumda özellikle işlerin iyi gitmediği dönemlerde, bu emirlere uyup, onları yerine getirenlerin kesinlikle çıkacağını kanıtlamıştır. Deney kısaca şöyledir :

Bir deney odasına herhangi iki yurttaş alınır. Kendilerine bir öğrenme deneyi yapılacağı ve deneyde biri öğretmen diğeri öğrenci rolü oynayacak iki kişiye gereksinim olduğu söylenir. Deneyi resmi görünüşlü soğukça bir adam yönetir. Yönetici, ad çektirerek hangisinin öğretmen, hangisinin öğrenci olacağını belirler. Ancak bu ad çekme işlemi görünüştedir ve öğretmen olacak, önceden belirlenmiştir, fakat o bunu bilmez. Bu kişi, öğrenci rolü oynayacak ki-

şinin, denek olduğunu sanır. Gerçekte ise denek kendisidir. Öğrenci, yöneticinin adamıdır ve deneyle ilgili herşeyi önceden bilmektedir.

Bundan sonra öğrenci, deneyin gözleri önünde, deney odasına bitişik bir odadaki koltuğa oturtulup sıkıca bağlanarak bir bileği, elektrik şoku vermeye yarayan elektrotlara takılır. Bu elektrotlar, deney odasındaki bir şok üreticisine (şok üreticisine benzetilmiş çamaşır makinası büyüklüğünde metal bir kutu) bağlıdır. Yönetici ile denek, deney odasına geçerler. Yönetici deneye, görevinin öğrenciye önceden hazırlanmış bir listeden sıra il sorular sormak, öğrencinin yanıtını beklemek, yanıt doğru ise, sıradaki diğer soruya geçmek, yanlışsa onu, şok üreticisini kullanarak, 15 voltluk bir elektrik şoku ile cezalandırmak olduğunu anlatır. Her yanlış yanıt için ceza 15 volt artırılarak 450 volta kadar çıkabilecektir. Deneye 300 voltun üzerindeki şokların, çok acı verici olduğu söylenmiş, hatta bu deney sırasında öğrenciden gelen çığlıklarla gösterilmiştir. Öğretmen'e deney başlamadan önce, 45 voltluk gerçek bir şok verilerek uygulayacağı şokların da kesinlikle gerçek olduğu kanısı verilmiştir.

Şimdi yüz kişiyi öğretmen rolünde deneye soktuğumuzu düşünün. Bunlardan kaçının öğrencinin çığlık ve protestolarına karşın uygulanan cezayı 450 volta kadar çıkarabileceğini tahmin edersiniz? Milgram'ın psikolog meslekdaşları, bunun yüzde üçü aşmıyacağını söylemişlerdir.

Suç, gerçekten şaşırtıcı ve insanlara belli koşullarda ne kadar güvenilebileceğimiz açısından umut kırıcı olmuştur. Deneklerin % 65'i bitişik odadaki öğrencinin çığlıklarına, yalvarmalarına ve hatta onu orada öldürmüş olabileceklerine aldırılmıyarak yöneticinin emirlerine uymuş ve en şiddetli cezayı uygulamışlardır. Hem de hiç bir zorunlulukları olmamasına karşın. Deney birçok kez yinelenmiş ve hep aynı sonuçlar alınmıştır.

Bu ve bunu izleyen diğer deneyler göstermiştir ki, Hitler'ler bulunduğu sürece, onların emirlerine uyarak çevreye ölüm seçecek kişiler kesinlikle bulunacaktır. Bu yalnızca Almanlar'a özgü bir nitelik değildir. Bütün toplumlar için geçerlidir. Öyleyse yapılacak, şey, önce Hitler'lere ve benzerlerine emir verme fırsatı tanımamaktır. Türkiye'de ise bu böyle olmamıştır. Hep emir alanlarla o da yanlış ve yanlış yöntemlerle uğraşılmaya çalışılmış, bunların yerlerini ise yenileri hemencecik doldürmüşlerdir. Belki emirler açık açık verilmemiştir ama gençlere onlardan ne istendiği örtülü biçimlerde sezdirilmiştir. Bunu yapmanın değişik yolları vardır ve yolların tümü denenmiştir.

Sonuç

Bazı psikologlar, daha çok da davranışçı olarak bilinenler, belki biraz aşırıya kaçarak, çevreyi, davranışın tek biçimlendiricisi olarak almaktadırlar. Diğer bazıları için davranış, kişi ve çevrenin ortak işlevidir. Bir başka gruba göre ise, davranış-kişi ve çevre, üçlüsü etkileşerek birbirlerini biçimlendirirler. Görüldüğü gibi, davranışın şu ya da bu biçimi almasında çevrenin önemi büyüktür. O kadar ki günümüzün en çok tanınan davranışçı psikologlarından Skinner, çevreyi düzenleyerek, istenen niteliklerde insan üretebileceğini bile ileri sürebilmiştir (1971).

Son zamanlarda konu ile ilgili tartışma ve çalışmalarda örgün eğitim üzerinde durulmakta, ancak onu da içeren ve belki daha da önemli olan genel toplumsal çevreye gereken önem verilmemektedir. Sağlıklı gençler yetiştirmede örgün eğitimin önemi küçümsenemez, bu bakımdan üzerinde ne kadar titizlikle durulsa yeridir. Ancak çocuk ve gencin eninde sonunda karşı karşıya gelmek ve başa çıkmak zorunda olduğu toplumsal çevre uyumsuz ve kural tanımıyorlarsa, örgün eğitimden başarı beklenemez. Okuldan uyumlu davranışlarla gelen çocuk, yazının başındaki öğrenme tanımına uygun olarak, bunların uyumsuz bir toplumda gereksinimleri karşılamada yetersiz kaldıklarını görecektir ve uyumsuzluk doğrultusunda yeni düzenlemelere gidecektir. Çünkü çevre kendi koşullarına uygun, kendi koşulları içinde başarılı davranışı edüleyerek pekiştirir. Baştan beri sözünü ettiğimiz ülke koşulları içinde ise eskiden erdemlilik diye bildiğimiz bugün neredeyse bu özelliklerini yitirmiş, davranış örüntüleri, gereksinimleri doyurmada başarılı olamazlar.

Özetle şunu söylemek istiyoruz. Bugün çocuklar ve gençler için yarattığımız toplumsal çevre uyumsuz bir çevredir. Uyumsuz bir toplumunsa uyumlu gençler yetiştirmesi beklenemez. Öyleyse yapılacak şey, öncelikle ve sabırla toplumu uyumluluğa doğru götürmektir. Bu yapılırken de herkese görev düştüğü unutulmamalıdır. Uyumlu bir toplumdan çıkan uyumsuz gençlerin sayısı çok daha az olacaktır. İşte o zaman bu gençlerle uğraşmaya gerçekten değecek ve uğraş verimli olacaktır.

Toplumsal çevrenin çocuk gelişimi ve dolayısıyla gençlerin yetiştirmeleri üzerindeki önemini vurgulayan aşağıdaki dizeler özellikle anne ya da baba olanlarımızı belki birazcık düşündürebilir.

COCUK YAŞADIĞINI ÖĞRENİR

- Eğer bir çocuk sürekli eleştirilmişse,
Kınama ve ayıplamayı öğrenir.
- Eğer bir çocuk kin ortamında büyümüşse,
Dövüşmeyi öğrenir.
- Eğer bir çocuk alay edilip aşağılanmışsa,
Sıkılıp utanmayı öğrenir.
- Eğer bir çocuk sürekli utanç duygusuyla eğitilmişse,
Kendini suçlamayı öğrenir.
- Eğer bir çocuk hiç görüyle yetiştirilmişse,
Sabırlı olmayı öğrenir.
- Eğer bir çocuk desteklenip yüreklendirilmişse,
Kendine güven duymayı öğrenir.
- Eğer bir çocuk övülmüş ve beğenilmişse,
Liyilik bilmeyi öğrenir.
- Eğer bir çocuk güven ortamı içinde yetişmişse,
İnançlı olmayı öğrenir.
- Eğer bir çocuk kabul ve onay görmüşse,
Kendini sevmeyi öğrenir.
- Eğer bir çocuk dostluk ve arkadaşlık görmüşse,
Bu dünyada mutlu olmayı öğrenir (Nolte, 1975)

K A Y N A K Ç A

- Skinner, B. F. *Beyond Freedom and Dignity*. New York : Bantam Vintage, 1971.
- Sheriff, M. *The Psychology of Social Norms*. New York : Harper and Row, 1935.
- Milgram, S. Some Conditions of obedience and disobedience to authority. *Human Relations*, 18, 57-75. 1965.
- Nolte, Dorothy Law. «Children learn what they live,» Adler, Neil Towne, *Interpersonal Communication*. Rinehart Press, Corte Madera, California, 1975, S. 43. (Doğan Cüceoğlu'nun (1979) İnsan İnsana yaptındaki çevirisinden.)